

Milan Kováč
 – **Attila Kovács**
 – **Tatiana Podolinská (eds.),**
Cesty na druhý svet:
Smrť a posmrtný život
v náboženstvách sveta,

Bratislava: Chronos 2005, 326 s.
ISBN 80-89027-15-6.

Lidé jsou výjimeční svou potřebou udílet svému životu řád a smysl. Ovšem nejen život, ale především jeho konec, smrt, by měl být naplněn jistým významem, bez kterého by život samotný smyslu pozbyl. Bez ohledu na prostor a čas bylo právě náboženství jednou z možností, která dávala smrti, této poslední limitě, smysl. Život jedince smrti nekončí; náboženství světa nabízejí mnoho alternativ lidské postexistence. Vzhledem k tomu, že ke smrti se váže podstatná část spirituality všech národů, rozhodl se kolektiv slovenských autorů vydat sborník právě na toto téma.

Fenoménu smrti se věnuje mnoho knih a studií – za všechny uveďme *Dějiny smrti I-II* od Philipa Ariése (Praha: Argo 2000, [fr. orig. 1974]), ve kterých jsou zpracovány různé přístupy ke smrti v evropské společnosti od počátků křesťanství po současnost. Již od konce 19. století se zejména antropologové soustředili na víru ve spirituální bytosti, problematiku života po životě a přístupy k tělu v různých kulturách a společnostech světa. Intelektuálové zprvu hledali původ náboženství a lidské víry v posmrtný život (klasická díla z pera Jamese G. Fraze-*ra, Zlatá ratolest*, Praha: Mladá fronta 1994, [angl. orig. 1890] a E. B. Tylora, *Primitive Culture*, London: John Murray 1903). Od 60. let 20. století se pozornost badatelů přenesla na funkci pohřebních ritů ve společnosti a význam symbolického chování spojeného se smrtí, které bylo považováno za výraz hodnotového systému jednotlivých kultur (zejm. Bronislaw Malinowski, *Magic, Science and Religion*, London: Faber & West 1948; Robert Hertz, „Contribution

à une étude sur la représentation collective de la mort“, *Année Sociologique* 10, 1907, 48-137). Dalším významným tématem se stala analýza ambivalentního vztahu živých ke smrti, zahrnující téma přechodu a konceptu liminality (viz např. Arnold van Gennep, *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*, Praha: Lidové noviny 1997 [fr. orig. 1909]).

Cílem recenzovaného sborníku je ilustrovat nejrozmanitější přístupy k „druhému světu“ v náboženstvích a civilizacích světa. Proniknutí do eschatologií toho kterého náboženství je podle editorů jedním z klíčů k jejich porozumění. Základ této publikace tvoří příspěvky z mezinárodní konference, která se pod názvem *Cesty na druhý svet – Sémantika pohřebného ritu* konala pod záštitou sdružení CERES (Central European Religious Studies) a Katedry porovnávací religionistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě v dnech 3.-4. 11. 2003. Čtenáři se tak dostávají do ruky značně různorodá publikace, ve které se problematika smrti řeší z mnoha perspektív. Bohatě je zastoupena problematika orientalistická, z geograficky vzdálenějších oblastí jsou představeny eschatologie z Afriky, arabského světa, Kavkazu, Ameriky či Polynésie. Nalezneme zde i různé metodologické přístupy. Historickou perspektivu zastupují příspěvky, které reflektují představy o smrti v pravěku, ve starověku či v nedávné minulosti na našem kontinentě. Značná pozornost je z pohledu etnologie náboženství věnována Slovensku, střední Evropě a Balkánu. Stranou samozřejmě nezůstalo křesťanství, judaismus či eschatologické aspekty nových náboženských hnutí. O úvodní studii, filozofickou reflexi celé problematiky smrti, se postarala argentinská filozofka Susana Violante.

První větší okruh příspěvků se věnuje orientalistické problematice. Rozsáhlá studie Miloše Hubiny „Ako správne zomierat. Cesta za *nibbánu* v buddhistickej *théravádovej* tradícii“ se snaží vysvětlit *théravádové* chápání *nibbány* a přezkoumává vztah mezi jednotlivými složkami „správného života“, který vede ke konečnému vyvanutí. Pokouší se zodpovědět otázku, zda nároky, které klade buddhistická tradice na medita-

ci, mají nějaký empirický základ, a snaží se osvětlit způsob, jakým buddhistická tradice vysvětluje její zásadní soteriologický význam. Autor opírá své závěry o autoritativní komentářovou literaturu – *Buddhaghóšovo* dílo *Visuddhimagga*.

Paralelně také v tibetské buddhistické eschatologii se setkáváme s konceptem vyvanutí (skrt. *nirvána*) jakožto nejvyšším cílem života. Tento se však týká zejména tzv. normativní podoby náboženství, kterou lze nazývat nirváničským buddhismem. Existuje však i pojetí druhé, běžnější, lidovější, které se naopak zaměřuje na zajištění lepšího nového zrození. Hovoříme o tzv. karmickém buddhismu, ve kterém hraje významnou roli vizualizace ve smyslu výtvarného zobrazení božstev, světů, pekel atp. Právě tato problematika je řešena ve studii Luboše Bělky „Jamův soud: tibetský obraz pekla“.

Tibetského prostředí se týkají také další dvě studie. Daniel Berounský se zaměřil na některé prvky popisu pohřebního obřadu údajného ustanovitele tibetské tradice bönu Šenraba Miwo, ve své analýze přitom vycházel z dosud nepublikovaného textu. Adam Dušek se věnuje úloze očistného obřádku, který používají tibetští bhönisté a buddhisté nejstaršího řádu Níngmapa během funerálního ritu.

Z Tibetu se za pomoci příspěvků Stanislavy Vavrouškové a Dagmar Markové přesouváme do Indie. Obě studie se zabývají obřadem *satí*, dobrovolné smrti vdovy na manželově pohřební hranici. První příspěvek nám z historické perspektivy přibližuje jeho kořeny a podoby tohoto obřadu ve starověké Indii. Příspěvek druhý řeší nejen podobu tohoto obřadu v současné Indii, ale též analyzuje jeho historickou a zejména ekonomickou podmíněnost. Z hinduistického prostředí je také studie Lenky Turiničové „Hinduistická kremácia na ostrove Bali“.

Jistě zajímavými příspěvky nejen k problematice pohřebních rituálů, ale afrických náboženství obecně jsou studie Viery Pawlikové-Vilhanové a Lucie Pawlikové. Velmi zdařilá studie, jak z pohledu politické antropologie, tak religionistiky, Viery Pawlikové-Vilhanové je zaměřena na pohřební rituály ašantských panovníků. Autorka nám přibližuje složitý systém vztahů mezi panovní-

kem *Asantehene* a ostatními tradičními vládci, načrtává nejdůležitější obřady, rituály a slavnosti, které se týkají nejen života ašantských panovníků, ale i jejich cesty na druhý svět. Vyjmenovává též prvky, které sjednocují ašantský národ. Ty jsou vyjádřením jeho kulturní a národní identity a umožňují instituci tradičních ašantských vládců (instituce sakrálního panovníka), ale i monarchů v jiných částech Afriky, přežít v rámci moderních státních útvarů až do současnosti. Lucia Pawliková se věnuje popisu náboženských praktik spojených se smrtí a kultu mrtvých či předků u Ndjuků v Surinamu. Vzhledem k tomu, že toto téma je jedním z nejvíce řešených v kontextu afrických náboženství, je škoda, že autorka zůstala právě jen u popisu.

Exkurz do problematiky eschatologických představ představují ve sborníku příspěvky Viktora Krupy „Orfeovský mýtus v Polynézii“ a Martiny Buckové „Odchod duší na druhý svet podľa mytológie novozélandských Maoriů“.

S mytologickým materiálem, ovšem nejen s ním, pracuje ve své studii „Paralelné eschatologie Mayov – Lacandóncov“ Milan Kováč. Závěry, které opírá o vlastní terénní výzkum u Lacandonů, se týkají především pohřebního ritu a představ o smrti. Jak sám poznamenává, mnohé z toho, co je vykonáváno při pohřebním obřadě a v co Lacandoni věří o posmrtném životě, vnáší světlo do staré mayské epigrafie a činí smysluplnými i mnohé archeologické nálezy v předkolumbijských hrobových komplexech. Autor rozpoznává u Lacandonů čtyři na sobě nezávislé eschatologické představy, které v mnohém korespondují s představami z předkolumbijského období. Zde však autor vyslovuje pochybnosti, zda se nejedná spíše o teologické konstrukty (dotýká se tak problematiky žitého a normativního náboženství), ba co více, o konstrukt vytvořený samotnými badateli ex post reinterpretací pramenů a snahou o systematizaci.

Obdobný metodologický problém je řešen též v dalších příspěvcích. Tatiana Podolinská se zaměřila na problematické užívání terminologie ve vědeckých textech týkajících se keltských eschatologických představ. Iva Doležalová řeší na příkladu ri-

tuální praxe obvykle označované jako „hostina/jídlo se zemřelými“ metodologické problémy studia raného křesťanství spojené s interpretací archeologických pramenů a raně křesťanských textů. Změnám v interpretaci jednotlivých událostí, konkrétně dobrovolné smrti obránců Masady, za pomoci jak archeologického materiálu, tak písemných pramenů se věnuje studie Dalibora Papouška. Archeologií, konkrétně archeologií smrti, se zabývá studie Eduarda Krekoviče, která upozorňuje na problémy spojené s archeologickým materiálem pohřebních rituálů, zejména užití etnologické (popřípadě historické) analogie při jeho interpretaci. Archeologického materiálu se drží i Juraj Žambora při pokusu o načrtnutí vývoje etruských eschatologických představ a popisu jejich osobitých prvků. Nutno podotknout, že všechny výše zmíněné studie jsou vynikajícím příspěvkem k obecným debatám o metodologických problémech studia náboženství.

Na poli interpretačním zůstává i příspěvek Jána Komorovského, který za základ své studie zvolil rozbor Sofoklovy tragédie „Antigona“. Autor nám zde nabízí trojí semiotické vysvětlení Antigonina činu – vykonání náboženského pohřebního obřadu nad ostatky svého bratra navzdory přísnému zákazu krále.

To, že religionistika při svých bádáních využívá i přístupy jiných humanitních věd, není tajemstvím. Není proto divu, že velký okruh příspěvků ve sborníku se týká etnologie náboženství a folkloristiky. Studie Beáty Čiernikové, Zdeňka R. Nešpora, Josefa Kanderta, Evy Krekovičové, Jána Botíka, Tomáše Hrustiče, Danijely Djurišičové a Michala Velega nám přibližují eschatologické představy, pohřební rity, jejich sociální aspekty na území Arménie, Srbska, Čech a především Slovenska. Mnohé příspěvky jsou založeny na vlastních terénních výzkumech jednotlivých autorů. Čtenáři tak přinášejí pestrý obrázek především lidových věr nejen v minulosti, ale i v současnosti. Pořadí tyto studie přispívají k problematice, v religionistice tak často řešené, a to problému žitého a normativního náboženství.

Zpět na religionistickou půdu nás dostává příspěvek Davida Václavíka „Smrt v kon-

textu soudobé religiozity“. Autor zde představuje posun ve vnímání smrti v průběhu tří staletí s důrazem na změnu reflexe smrti v nových náboženských hnutích, zejména tzv. hnutí lidských potencí (*Human potential movements*). Jeho analýza změn v percepce smrti je založena na teorii francouzského historika Ph. Ariése. Soudobé vnímání smrti v kontextu nové religiozity dle autora odpovídá Ariésovu konceptu tzv. převrácené smrti, pro který je typická estetizace, sentimentalizace a především individualisticko-instrumentální přístup ke smrti. Tyto tendence lze podle autora nalézt i v tradičních náboženských směrech, které jsou též výrazně poznamenány procesem privatizace a individualizace náboženství. Postupně se vytrácí rituální rozměr smrti a „smrt má význam již pouze v existenci konkrétních jedinců“.

Současnou problematiku, a to problematiku navýsost ožehavou, řeší studie Attily Kováče „*Šuhadá*“. Cesty palestinských „mučeničků“ na druhý svět“. Tématem tohoto příspěvku je radikální islamistická ideologie, která je politicko-náboženskou manifestací mnohých frustrací části palestinské společnosti. Autor nám přibližuje důvody a pozadí palestinských „mučednických operací“ a především verbální (pamflety, prohlášení, písně, graffiti atp.) a vizuální (plakáty, graffiti, malby atp.) formy kultu palestinských „mučedníků“ na některých územích Palestiny, např. v pásmu Gazy.

Sborník s tak širokým geografickým, časovým i metodologickým záběrem jen poukazuje na skutečnost, že problematice smrti a eschatologií se nelze vyhnout při žádném podrobném studiu jednotlivých náboženství, a dozajista přispívá k bližšímu porozumění toho kterého náboženství. Otázkou, kterou si kladou i sami editoři, zůstává, zda můžeme z tak heterogenního materiálu vyvodit nějaké všeobecnější závěry? Společně s nimi můžeme říci, že k možnosti jisté generalizace nemusíme být zdaleka tak skeptičtí. Mělo by jí však předcházet uvážlivé zkoumání jednotlivých „modelů“, které nalezneme právě i v tomto sborníku *Cesty na druhý svět. Smrt a posmrtný život v náboženstvích světa*.

BARBORA POLIFKOVÁ